

הרב דני וולף

על החידוש בשיטתו הלמדנית של מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין

במסכת חגיגה מופיע מאמר מפורסם מפיו של ר' יהושע:

(בבלי, חגיגה ג ע"א) אין בית מדרש ללא חידוש.

אם אכן אין בית מדרש ללא חידוש, אז יתכן מוסדות בהם לומדים תורה בתמדנה רבבה, בבדיקות ואפיו עמוק, אך הם אינם נחשבים כבתי מדרש. הכוינו 'בית מדרש' מתייחס רק למקום בו מתרחש חידוש תמידי, בו לא קופאים על השמרם ומנסים לחזור ביעילות ובדיוקנות אחר דברי רבוינו¹.

על אף שמו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין (להלן: הרא"ל) שאב רבות מתורת רבותיו, בייחוד מהשולת שהחלה בר' חיים והגעה עד מו"ר הגראי"ד, להבנתי הוא תרם מספר חידושים משמעותיים בדרך הלימוד הbrisקאי. במאמר זה אנסה לסקור חידושים אלו². יתכן ותלמידים שלמדו בעולם ישיבות הסדר בשנים האחרונות יראו את החידושים שאסקור להלן כMOVEINS מאליהם, אך דומה שעובדה זו גופא מהווע אוט של כבוד לשיטתו הלמדנית של הרא"ל. הדבר מורה כי חידושיו הונחלו לתלמידיו, המכනים כת "כרמי"ם וכמגידי שיעורים בישיבת 'הר-עציון' ובישיבות הסדר רבות אחרות, ודרכם לעולם הלמדנות הציוני-דתי כולם.

1. על אף שהדברים לכאורה פשוטים, לצערנו ישנו בית מדרש שחרתו על דגם את סמל השמרנות. לאחרונה אף שמעתי על ישיבה בה הגביל ראש הישיבה את לימודי הגمرا למספר מסכימות בודדות אותן למד אצל רבו, וכן תוכן והיקף השיעורים הוגבל למה ששמע מרבותיו. אני מזולג בחשיבות המסורת והעברתה, אך ודאי גם רבתהו של הרא"ל. הדבר מורה כי ישיבה הכירו בחשיבות זו ואף על פי כן לא נמנעו מלחdash.

2. אין ספק כי במסגרת המאמרים והשיעורים שכתב ומסר הרא"ל לאורך השנים ניתן למצוא מקרים החורגים מהכללים שאציג בהמשך. למרות זאת, במאמר זה אסקור את שיטותו הלמדנית של הרא"ל בהכללה. מ מבט-על זהה ניתן למצוא מאפיינים למדניים ייחודיים בשיטתו, השונים באופן מהותי мало של הגrai"ד ושאר גדולי ברиск.

א. בירור המושגים

מאז רבינו תם ושאר בעלי התוספות, שעל פי תיאורו של מהרש"ל בהקדמותו ל"ים של שלמה' "עשו את התלמוד כדורי... ונמצא מישר התלמוד ומקשור", נעו מפרשיש התלמוד על היציר בין ניסיון להסביר ולנתח טקסט מסוים ומוגדר (סוגיה או הלכה מסוימת) ובין ניסיון להקיף ולהסביר נושא לאור שלל המקומות בהם הוא מוזכר. דומה כי הרא"ל הביא לידי קייזוניות את הגישה המנסה להקיף את המושג על סמך כל אזכוריו.

על כן, כשלמדתי מפיו את הנושא של 'עד מסירה כרתי' או 'עד חתימה כרתי' – ברור היה כי יש לברר נושא זה לאור הסוגיה במסכת כתובות המזכירה מושגים אלו, אף שהמסכת הנלמדת הייתה מסכת גיטין. לא עוד, אלא שלעתים קרובות הרחיב הרא"ל את היריעה עוד יותר. כך, העמיק הרא"ל בדיון 'לשמה' בgets גם לאור הקשריו של מושג 'לשמה' בדיני כתיבת סת"ם והלכות ציצית.

מאחר ומגמת הלימוד היא להקיף נושא, לעיתים כלל סדר הלימוד בישיבה את מכלול הנושאים הקשורים למסכת הנלמדת תור ויתור על הלימוד הרציף. לדוגמא, כשנלמדה מסכת כתובות לא התמקד הרא"ל במושגים כגון 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', דבר שאינו מתכוון או סוגיית 'ירഗ ואל עבורי', המוזכרים בדף הנלמדים, שכן נושאים אלו אינם קשורים למסכת כתובות. בהכללה, ניתן לומר כי לשיטת הרא"ל לימוד מסכת אינה מורכבת מלימוד הטקסט התלמודי כהוiotו, אלא מעיסוק במכלול הנושאים והסוגיות המופיעים במרכזו אותה מסכת.

לא נפריז אם נאמר שגם הרא"ל שליט"א מגיד מחדש את דרך הלימוד. במקום 'בלאט שייעור' – דהיינו שייעור על הדף שמרתתו לבור וללבן את הטקסט שבתלמוד, הפך הנושא שבו דין התלמוד למועד ועיקר הנלמד.

ב. חיפוש המקורות

זכורני כי כאשר לימד הרא"ל את סוגית 'דיחוי' הוא התעסק רבות בניסיון למצוא לעיקרו זה מקור ברור. הדבר מאפיין את שיטתו, על פייה בתחלת העיסוק בבירור מושג תלמודי יש לבחון ראשית האם מדובר בדיון מהתורה או מדרבנן, מסברא או ממקרה. מדובר בחידוש, שכן פעמים רבות האחרונים דשו באותו סוגיות בהרחבה ולא נדרשו למקור המושגים בהם הם עוסקים.

העיסוק הנרחב במקור המושגים הינו פועל יוצא מכך שהרא"ל התעסק במסוגים מותוק מבטח רחוב על שלל הסוגיות בהן הם מופיעים. הלומדים בשיטה

הקלאסית אינם נדרשים לברר את מקור המושג על מנת להבין סוגיה ספציפית בה הוא מוזכר, ברם במרכז הדיון על המושג המופשט בהכרח מונח הניסיון לברר מהיכן נובע מושג זה ומה מקורו.

ג. שפה ומינוח

ר' חיים, מייסד שיטת הלימוד הבריסקאית, הרחיב פעמים רבים את משמעותם של מושגים שונים המוזכרים בתלמוד ובכך למעשה העניק להם פרשנות חדשה. למשל, אין ספק כי משמעות המושגים 'חפצא' ו'גברא' בחידושים חורגת ממשמעותן התלמודית. אף על פי כן, ככל נמנעו ראשי ישיבות משימוש במטבעות לשון חדשים שהושאלו מתחומי ידע אחרים, בין אם מדעים מדוייקים ובין אם מהגות כללית, לשם הבורת מושגים תלמודיים. הרא"ל חריג מכלל זה בכך שלא נמנע שימוש בלשון מודרנית כחלק משפט הלימוד. על אף שכותב בהקדמתו לחידושים על מסכת זבחים כי הלשון בה נכתבו החידושים היא 'לשנא דרבנן', המיעין יבחן בקהלות כי מדובר בשילוב של 'לשנא דרבנן' עם עברית בת-זמננו.

למעשה, אין מדובר בשימוש בלשון מודרנית רק לשם מילוט קישור וכדומה. במקרים רבים, גם המושגים המרכזים בהם משתמש הרא"ל הם מילים עבריות מוכרות להן נזקה משמעות חדשה. 'מימד', 'מישור', 'עקרוני', 'צדדי' ו-'שלילי' – כל אלו אינם מושגים אותם המציא הרא"ל, אך אימוצם לשם הבורת מושגים תלמודיים עתיקי-יומין היא חדשה. שימוש בלשון עשרה ומודרנית מאפשר להתבטא בצורה מדוייקת בלי לוותר על הבנת השומע, ובנוסף מגישים למדניים לציבור צער שגדל בתרבות ושפה שונה וחדשה מזו התלמודית.

ד. היקף העיסוק

בניגוד לספרות הלמדנית הקלאסית, שהתמקדה לרוב בבירור דעה פרשנית יחידה או שלל הפירושים סביב סוגיה מסוימת, הרא"ל חותר להיקף במעטו את מגוון הדעות המופיעות בראשונים סביב שלל הסוגיות העוסקות בנושא הנדון.

ראוי לציין כי חלק מהדעות אותן נהוג הרא"ל לסקור ולברר הן דעתות תנאים ואמוראים שאינם מקובלות להלכה. לא עוד, אלא שבמקרים רבים יועלו על שולחן הניתוחים הלמדני גם הבנות שהופיעו בגמר ובראשונים בתור הו"א בלבד.³

3. אמנים מגמה דומה ניתן למצוא גם בחידושים של ר' חיים (עיין למשל: הלכות אבות הטומאות ג א), אך להערכתני הרא"ל עסק בכך באופן נרחב הרבה יותר.

החידוש הלמדני טמון אפוא בניסיון למפות ולהסביר את כל הדעות השונות, ולבחו
כיצד כל אחת מהן מתמודדת עם הביעות הלוגיות העולות בכל אחת מהסוגיות.

ה. דימוי מילתא למילתא

השוואה בין סוגיות שונות העוסקות בנושא דומה היא אבן יסוד בלמדנות, אך הרא"ל הרחיב עיקרונו זה בכר שנהג להשווות גם בין סוגיות שרק המושג המופשט העומד ביסודו הוא דומה.

למשל, השוואה בין סוגיית 'עובד ירך אמו', לפיה הרכ הנולד נחשב חלק מהאם אך לא להיפך, ובין סוגיה במסכת עירובין העוסקת בצרוף חצר קטנה לחצר גדולה הסמוכה לה (בבלי, עירובין צב ע"ב), מתקיימת רק בשיעוריו של הרא"ל. דוגמא נוספת ניתנת למצוא בהשוואה שערך בין חידשו של הרמב"ן שבכור חדש לגעת ברחים אמו בשעת הלידה על אף הכלל הידוע שמן במנינו אינו חוץ, ובין נושאים שונים בהם נדרש סמכות, כגון 'תיקף סמור לשחיטה' (בבלי, ברכות מב ע"ב) או החובה לסמן גאולה לתפילה.

ו. הרחבת הספריה

מסורת הלמדנות הברישקאית התעלמה פעמים רבות מספרות האחוריונים, ובמידה ניכרת לא התמקדה גם בספרות הראשונים. הדבר נבע גם מגבלת טכנית של זמינות הכתבים, אך דומה כי הרא"ל הרחיב את הספריה מטעמים מהותיים. בשיעוריו מוזכרים פעמים רבות פרשנים כגון הרabi"ה, האור-זروع, בעל התרכומות והיד רמ"ה, כמו גם ראשונים הקיימים רק על מסכתות בודדות, כגון רבינו דוד על מסכת פסחים ותלמידיו ר"ת על מסכת בבא-קמא. כל אלו אינם נלמדים, ודאי שלא בהיקף דומה, אצל מקביליו בישיבות אחרות. העיסוק לא כלל איזכור בלבד, אלא לימוד מעמיק שלעתים אף היה קרש קפיצה להעלאת תפיסות חדשות בהבנת מושגים יסודיים.